

Oponentský posudek disertační práce

Sandra Kreisslová: Konstrukce kolektivní identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců. Disertační práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011, 205 s., přílohy.

Disertační práce Sandry Kreisslové zpracovává dvě spolu související témata – na jedné straně jde o procesy „re-konstrukce a re-interpretace kolektivní identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních občanů České republiky, kteří se identifikují jako Němci a kterým se z různých důvodů vyhnulo poválečné nucené vysídlení“ (s. 5), na druhé straně o procesy „mezigenerační transmise etnického vědomí a s ním spojených identifikačních znaků“ (s. 15). Autorka disertační práce sleduje zmíněné procesy u skupiny obyvatel Československa (resp. České republiky), kterou lze chápat jako tu, „která zůstala“ (většina příslušníků skupiny „českých Němců“ byla donucena po 2. světové válce Československo opustit). Toto zacílení na skupinu „zůstavších“ nabízí etnologickému bádání zajímavé výzkumné otázky. I když se problematika kultury a života německé menšiny v České republice dostala alespoň částečně do zorného pole etnologů již v 80. letech 20. století (v rámci výzkumů novoosídleneckého pohraničí a etnických procesů a národnostních menšin v Československu), nebyla doposud zpracována z úhlu pohledu a za pomoci metodologie, které zvolila autorka disertační práce. Z tohoto důvodu je nutno zvolené téma disertační práce a jeho zpracování hodnotit vysoce, neboť odkazuje na schopnost autorky orientovat se v paradigmatických změnách v etnologické vědě. Práce S. Kreisslové je kvalitním příkladem využití biografické metody v etnologii a řadí se tak do širokého proudu kvalitativního výzkumu.

Autorka rozčlenila svou práci do tří hlavních kapitol (nepočítaje v to Úvod a Závěr). V Úvodu s přehledem shrnuje dosavadní bádání (historické, sociologické, etnologické) k tématům vysídlení/odsunu německého obyvatelstva z ČR a česko-německých vztahů ve 20. století. Vychází nejen z české odborné literatury, ale zmiňuje i literaturu cizojazyčnou (především německou). Znalost zahraniční literatury vystupuje do popředí také v první rozsáhlé kapitole, která se týká teoreticko-metodologických východisek práce. Autorka vychází z teorie sociálního konstruktivismu, jak ji postulovali Peter L. Berger a Thomas Luckmann. V první kapitole představuje kromě základních tezí těchto dvou autorů také koncepty kolektivní identity a paměti (Maurice Halbwachs, resp. model kolektivní a komunikativní paměti Jana Assmanna), koncept stigmatizace a koncept kolektivního traumatu, zabývá se vztahem paměti a historie, etnickou identitou jako jednou z forem kolektivní identity a procesy stereotypizace. Kapitulu uzavírá představením biografického výzkumu a druhů interview použitých v práci. Souhlasím, že naprostá většina ze zmíněných konceptů se vztahuje (úžeji či volněji) k tématu disertační práce a jejich shrnutí přináší čtenáři ucelený přehled dané problematiky. Přesto je dle mého názoru tato část svým rozsahem (ve srovnání s kapitolou věnovanou vlastní interpretaci materiálu) mírně naddimenzována. Některé ze jmenovaných tezí a informací nejsou následně využity při analýze empirického materiálu, a proto jsou v této části zbytečně zmíněny (např. vztah individuální a kolektivní identity, problematika falešné paměti, stereotypních představ Čechů o Rakušanech). Naopak některé koncepty využívané v kapitole o etnické identitě střední a mladší generace (především týkající se bilingvismu a jazyka) v úvodní kapitole představeny nejsou.

Druhá kapitola je věnována terénnímu výzkumu – S. Kreisslová si je vědoma nutnosti představit zkoumanou skupinu narátorů a okolnosti shromažďování empirického materiálu,

což je jeden ze základních postulátů kvalitativního výzkumu. Činí tak s přehledem a zařazuje do této části také informace o historii zkoumané skupiny – tedy Němců na Chomutovsku. V této souvislosti bych ráda vyzdvihla její rozhodnutí zaměřit výzkum na jednu geografickou oblast, neboť daný přístup jí umožňuje hlubší proniknutí do materiálu a zároveň ohraničuje jeho rozsah na zvládnutelné množství. K druhé kapitole bych měla jednu připomínku, která odkazuje částečně i k metodologii terénního výzkumu. Biografické materiály vznikající při rozhovoru jsou vždy dokladem interakce tazatele a narátora, narátor nemusí hovořit pouze „pro sebe“, ale konstruuje své vyprávění také s ohledem na tazatele, popř. na širší publikum posluchačů, čtenářů – v tomto smyslu postrádám ve druhé kapitole více informací o úloze a pozici tazatelky při terénním výzkumu, v rámci zkoumané komunity.

Třetí kapitola je věnována interpretaci a analýze vlastního empirického materiálu – na základě zvolených teoretických a metodologických východisek se autorka pokouší najít odpovědi na položené výzkumné otázky. S. Kreisslová vyčleňuje z jednotlivých interview „kolektivně sdílené obrazy minulosti“ (s. 98) – tedy určité kolektivně sdílené představy o minulých událostech a jejich interpretace. Zaměřuje dále svou pozornost na skutečnost, „jakého významu tyto události nabývají při jejich [narátorů] identifikaci s etnickou/národní skupinou“ (s. 101). Jednotlivé obrazy seskupuje do kapitol, které jsou určeny na základě chronologicky uspořádaných událostí „velké“ historie – sleduje tímto způsobem obrazy minulosti a vytváření obrazu o etnické identitě před roky 1938/1939, během 2. světové války, těsně po ní (cca do poloviny 50. let 20. století), v období komunistického režimu do konce 80. let 20. století a po roce 1989. Autorka využívá tzv. Querschnitt-analýzu, tzn. porovnává výpovědi jednotlivých narátorek a narátorů k určitým tematickým okruhům. Tento přístup má samozřejmě dopad na zjištěné závěry. Na základě analýzy materiálu dospívá k názoru, že „intersubjektivní zkušenost předválečného, válečného a poválečného období lze shledávat za jeden z hlavních formativních prvků [identity – J.N.] této nejstarší generace“ (s. 157) – ve své práci se ovšem rozhodla sledovat právě intersubjektivní interpretace, a proto je tato formulace poněkud zvláštní. Závěr kapitoly pak tvoří zkoumání etnické identity a jejího vidění u generace střední a nejmladší – téma, které je navýsost zajímavé a v etnologickém biografickém výzkumu zatím nepřiliš vyhledávané. Autorka zjišťuje, jakým způsobem dochází (resp. nedochází) k přenosu etnické identity, jakým způsobem budují příslušníci střední a mladší generace, kteří již neovládají jazyk (zásadní komponentu etnické identity nejstarší generace), svou vlastní etnickou identitu.

Po formální stránce je práce zpracována bez větších nedostatků (v Seznamu použité literatury chybějí tři práce citované v textu – Hroch 2003, Konopásek 1999 a Kozák 1993, v několika málo případech se neshodují roky vydání v textu se seznamem literatury, resp. chybí odkaz na a, b za rokem v případě dvou publikací téhož autora vydaných během jednoho roku). Jazykově (stylisticky) je práce na vysoké úrovni.

Výše uvedené drobné připomínky a poznámky jsou míněny jako námět k diskusi v rámci obhajoby. K diskusi bych ráda předložila i další otázky, o kterých se domnívám, že by mohly autorce disertační práce pomoci při dalším uvažování o tématu a přispět k možnému prohloubení analýzy a interpretace:

- Výzkum byl zaměřen na „opakující se typy vzorců paměti, které slouží k poznání kolektivně sdílené minulosti a identity sledovaného společenství“ (s. 75). V tomto zaměření pak vystupuje skupina německého obyvatelstva z Chomutovska jako víceméně jednotná skupina (přinejmenším ve své nejstarší generaci). Vystává však otázka: Existují v analyzovaném materiálu i „odchyly“? Tedy témata, události, které jsou viděny/interpretovány u rozdílných narátorek a narátorů v dané

skupině různě? Lze je využít při analýze a co mohou říci o vytváření obrazů o kolektivně sdílené minulosti?

- K tomuto se vztahuje i další otázka – práce byla zaměřena na sledování etnické identity a její interpretace během rozhovoru. S. Kreisslová plasticky ukázala na odchylky a shody v náhledu na etnickou identitu u různých generací. Existují však i v této oblasti rozdíly, které jsou ovlivněny i jinými kolektivními identitami, např. rodovou identitou (gender)?
- Osudy zkoumané skupiny obyvatelstva byly dramatické a vykazují vysoký potenciál narativity, což je skutečnost, která přímo vybízí k využití narativního interview. Narativní interview má ovšem svá omezení (toho si je vědoma i autorka – viz s. 71–72). Ukázala se nějakým způsobem tato omezení během terénního výzkumu? Lze využít pro interpretaci pouze „ucelené narace“? Jak pracovat i s dalšími částmi rozhovoru, které nejsou součástí ucelených příběhů?

Předložený rukopis disertační práce svým rozsahem a detailním rozborem tématu splňuje všechna kritéria samostatné vědecké práce, a proto doporučuji disertační práci Sandry Kreisslové k obhajobě.

Mgr. Jana Nosková, Ph.D.

V Brně 5. srpna 2011